

Žena kao udarnica, radnica, majka i drugarica – i to sve odjednom

Četvrti ciklus predavanja i feminističkih razgovora *Neko je rekao feminizam*, u organizaciji Sarajevskog otvorenog centra i Fondacije Friedrich Ebert u BiH, započeo je 15. marta 2016. predavanjem Andreje Dugandžić i Adele Jušić na temu *Izveštaj AFŽ-a BiH o ispunjenju prvog Petogodišnjeg plana* u Historijskom muzeju BiH.

Andreja Dugandžić i Adela Jušić autorice su web stranice www.afzarhiv.org – online Arhiva antifašističke borbe žena Bosne i Hercegovine i Jugoslavije. Priča o arhivu vezana je za početke organizacije [CRVENA](#), čije su članice i Andreja i Adela. CRVENA je osnovana 2010. godine, a u ljeto 2014. je pokrenuta crowdfunding kampanja kojom je prikupljena svota novca koju su Andreja i Adela iskoristila za kreaciju AFŽ Arhiva. U početku su prikupljale materijale. Krenule su od biblioteke Historijskog muzeja BiH, a u Arhivu BiH su pronašle 10 kutija dokumenata, sa otprilike 7.000 listova papira koje su potom pojedinačno fotografisale. „Imale smo ogromnu količinu materijala, ali nismo znale šta da radimo s njim. Imale smo

ideju o arhivu, ali nam tehnička izvedba nije bila najjasnija. Tada su nam bibliotekar i IT-evac Feđa Kulenović i bibliotekarka Nina Karač pomogli da napravimo strukturu i da pristupimo online arhiviranju tih dokumenata”, objasnila je Andreja. Arhiv je uspostavljen na open source platformi Omeka, koju Andreja i Adela sada same koriste za uploadanje obrađenih dokumenata.

Stranica je (zasad) na bosanskom jeziku, a sadrži rubrike sa istraživačkim radovima, umjetničkim radovima, periodikom/časopisima, audio sekciju sa intervjuima, knjige, dokumente iz Arhiva BiH, fotografije, i video sekciju. Nedavno je postavljeno i pet intervjua koje je Elvira Jahić radila u Tuzli sa članicama AFŽ-a i NOB-a, sada skoro pa 90-godišnjakinjama, a u ovoj sekciji se nalazi i Titov govor na 2. Kongresu AFŽ-a, kao i intervju sa Alijom Maglajlićem, bratom Vahide Maglajlić. „Oralna historija je jako bitna za ovaj dio ženske historije, obzirom da mnoge stvari koje su sugovornice rekly u intervjuima nisu zapisane u historijskim knjigama iz ovog doba. Ne čujemo stvarne priče, niti ih imamo gdje pročitati, tako da je to jedan od dijelova projekta koji nam je zaista bitan”, objasnila je Adela.

Masovna emancipacija

Iako postoje brojna istraživanja koja se tiču AFŽ-a, a koja su urađena u prošlosti, AFŽ Arhiv je pionirski projekt u regionu, te pomaže da se ove teme revitaliziraju. „Nama je bio cilj da u javno pamćenje upišemo ovaj najsvjetliji trenutak ženske, samim tim i društvene, emancipacije, da izvršimo istinsku valorizaciju pokreta i, na kraju krajeva, da imamo kontrolu nad svojom prošlošću, jer posjedovanje svih ovih materijala znači da mi možemo upravljati svojom prošlošću i možemo je koristiti za produkciju novih znanja, kao i pozitivnih društvenih akcija”, kaže Andreja. Iako je svaka od bivših republika Jugoslavije imala svoj AFŽ odbor, fokus arhiva su kolektivi AFŽ-a u BiH, koji su postojali usred patrijarhalnih shvaćanja, uz veliko prisustvo religije, pa su brojne aktivnosti AFŽ-a bile usmjerene prema tim pitanjima.

Autorice arhiva, međutim, ističu da je nemoguće u nekom razumnom roku arhivirati sve knjige i dokumente Arhiva BiH, obzirom da na arhivu rade same, a da je proces arhiviranja zahtjevan jer se na najbolji mogući način nastoji sačuvati sadržaj dokumenata koji su, zbog vremena koje je prošlo i neadekvatnih uslova čuvanja, u prilično lošem stanju. Za sada su objavile oko 170 dokumenata od 7.000 stranica koje su otkrile u Arhivu BiH i fotografisale. Andreja i Adela su također u potrazi su za volonterima/kama koji/e bi im pomogli/e u tom poslu. AFŽ Arhiv ima limitirana sredstva, jer nije bilo puno sreće u pronalasku finansija. „Na

sami spomen perioda komunizma/socijalizma, donatori bježe, jer nikoga ne zanima komunističko/socijalističko naslijeđe. Bez obzira što naš osnovni cilj nije da analiziramo socijalizam/komunizam, već emancipatorsko naslijeđe žena unutar tog perioda, ipak je pri bilo kojem spomenu AFŽ-a, Jugoslavije i slično, mogućnost da se dobije novac jako mala”, kaže Adela. Jedan od njihovih ciljeva je da se arhiv razvija te da se dopunjava sadržajima, a u narednom periodu će početi raditi na knjizi koja će biti kombinacija akademskih radova čiji će primarni izvor informacija biti građa iz arhiva, te umjetničkih interpretacija iste te građe.

Nakon upoznavanja prisutnih sa arhivom, njegovom sadržinom i strukturom, Adela i Andreja govore su o tome kako je ukinut AFŽ. Antifašistički front žena osnovan je u jeku Drugog svjetskog rata, 6. decembra 1942. godine u Bosanskom Petrovcu. Njegov je cilj od početka bio mobiliziranje velikog broja žena u borbi protiv fašizma. Emancipacija je počela tako što su se žene počele masovno uključivati u rad Komunističke partije, te u ilegalni pokret, postale su partizanke, pa su, recimo, djevojčice od 15 godina nosile mitraljeze. „Koliko god je to bio grozan ratni period, on je označavao jedno oslobođenje žena iz njihovih patrijarhalnih sredina i ujedinjenje u zajedničku narodnu borbu unutar koje je bilo integrisano i žensko pitanje”, objašnjava Andreja. AFŽ je u potpunosti pripadala Komunističkoj partiji i bila pod njenom kontrolom do samog kraja. „Maršal Tito na prvoj Zemaljskoj konferenciji AFŽ-a poziva žene u ravnopravnu borbu i AFŽ naziva desnom rukom partije. Vodio se računa i da se AFŽ ne naziva ‘feminističkom’ organizacijom, jer se feminizam izjednačavao sa buržoazijom koja je bila u suprotnosti sa proleterijatom.”

Patrijarhat jači od socijalizma

Direktive iz 1942. godine se ne razlikuju puno od direktiva iz 1945, osim što se potonje odnose na mirnodopske uslove i na novu ulogu žene kao udarnice, radnice, majke i drugarice. „Period od 1945. do 1950. godine je bio vrijeme ogromne emancipacije čitavog jugoslovenskog društva. AFŽ je u tome imao veoma značajnu ulogu, jer je bio organizovan oko svakodnevnih problema žena. Za svaki problem postojao je aktiv. Aktivni su se prilagođavali sredinama, pa su postojali aktivni za borbu protiv tifusa i svraba, aktivni za majku i dijete, za brigu o starima, itd. Ova je organizacija svoje djelovanje formirala u odnosu na stvarne potrebe žena”, kaže Andreja. Jedna od značajnih aktivnosti AFŽ-a bio je kulturno-

prosvjetni rad, pogotovo analfabetski tečajevi koji su se u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata masovno održavali. Samo godinu dana nakon rata, opismenjeno je 400.000 žena. „U tom trenutku je vidljiva atmosfera gdje su žene slobodne, pozivaju se da uđu u polje rada, da budu aktivne članice u političkom radu. Sve to divno i krasno zvuči, ali u realnosti je to značilo da je žena, osim što je još uvijek morala biti majka i domaćica, morala biti i udarnica i davati beskonačan broj sati za dobrovoljni rad, što u stvarnosti nije bilo moguće.”

AFŽ je pomagao tako što su se otvarali zajednički vrtići i kuhinje, te se ženama omogućavalo da idu na dobrovoljni rad. Zahtijevao se puni radni elan i kult rada je bio snažan – stalno se pozivalo na rad, pasivnost se osuđivala, kao i oportunistički bilo koje vrste, svi su se pozivali na odgovornost i na činjenicu da svako učestvuje u formiranju države. Žene su nakon rata radile raznorazne poslove, među kojima su bili obnova i raščišćavanje ruševina, izgradnja puteva i pruga, sječa šuma, rad u rudniku, sadenje voćaka...

Situacija je bila pogotovo teška u BiH, u kojoj su žene mahom živjele na selu, i njihove društvene uloge su bile određene patrijarhatom. „Patrijarhalni odnosi su bili jači od bilo kakvih socijalističkih zakona i tu je AFŽ odigrao nevjerovatnu ulogu, zato što je bio podrška ženama koje do tada nisu ni napuštale svoje kuće”, kažu autorice. Održavale su se, npr. javne manifestacije skidanja zara i feredže, ili bi žena ili kćerka nekog uglednog imama ili hodže prva skinula zar, pa bi druge žene, vođene tim primjerom, učinile isto (što je npr. bio slučaj sa Vahidom Maglajlić, koja je bila kadijina kćerka). No, žene su bile pod velikim utjecajem muških članova obitelji, pa je 1950. izdat zakon o zabrani nošenja feredže i zara. Ipak, brojke govore da je od 48.320 žena koje su nosile zar, nakon 1950. ostalo čak 29.439 pokrivenih žena.

Autorice arhiva su bile oduševljene vrlo preciznom evidencijom AFŽ-a. „Zapisivano je koliko je benkica podijeljeno, koliko jaja, koliko slanine, koliko je čarapa sašiveno... No, ta pretjerana evidencija se zamjerala AFŽ-u i kasnije se navodi i kao jedan od razloga njegovog ukidanja. Godine 1950. izlazi nova uputa za evidenciju, u kojoj se nalaze da trenutna evidencija treba biti zamijenjena mnogo uprošćenijom”, kaže Andreja. Iako je AFŽ formalno ukinut 1953. godine, Andreja objašnjava da se već 1950. primjećuje opadanje aktivnosti, sukladno s ekonomskom situacijom, jer je industrijalizacija bila preskupa. Žene su bile

niskokvalificirane radnice koje su uglavnom radile u tekstilnoj industriji, te dobivale “ženske” poslove. Već 1947. se ukidaju i profesionalne funkcije unutar AFŽ-a, te se zahtijeva dobrovoljni rad, što je bilo nemoguće, jer su žene bile preopterećene radom u industriji, privredi, domaćinstvu, a majčinstvo je bilo istureno kao prva i osnovna funkcija.

„To da se AFŽ treba razvijati na potpuno dobrovoljnoj bazi bio je dvosjekli mač. Muževi su jedva čekali da se žene vrate kući i da ne idu ni na kakve sjednice i konferencije. U dokumentima koje smo nalazile vidljivo je da su žene morale moliti muževe da ih puste da idu na sastanke AFŽ-a, jer one dotad nisu smjele ni izlaziti iz kuće”, kaže Adela. Uredba o zabrani nošenja zara rezultirala je kažnjavanjem onih koji su nagovarali na nošenje zara, a to su bili mahom muškarci. No, Adela primjećuje da su se brojne žene nakon skidanja zara i feredže osjećale ogoljeno i poniženo, te poentira da se tu ne radi o nekom prirodnom osjećaju, nego o osjećaju koji je proizvod objektivizacije ženskog tijela od strane muškaraca i mrskih pogleda kojima su žene bile izložene zato što su skinule zar. S druge strane, zar je pomogao mnogim ženama koje su uz njegovu pomoć bježale u partizane, ili iz zatvora (opet poput Vahide Maglajlić).

Eto nam žena

Adela Jušić se osvrnula na mogućnosti upotrebe arhiva za proizvodnju sadržaja i novih znanja, kroz vlastite umjetničke radove koji su producirani uz pomoć sadržaja arhiva. Njen interes za period Drugog svjetskog rata počeo je nakon što je pročitala jedan tekst o tome kako su žene na zapadu prvi put izašle u javnu sferu tokom Prvog svjetskog rata, jer su muškarci otišli na frontove, a žene su ostale raditi u različitim fabrikama. No, nakon što se muškarci vraćaju sa frontova, žene dobijaju otkaze i traži se od njih da se vrate u kućnu sferu. „Isti slučaj je bio i sa periodom industrijalizacije, kad žene nisu pozivane u javnu sferu zbog toga što su muškarci odjedanput shvatili da smo mi ravnopravne i podjednako sposobne, nego zato što smo bile neophodne. To se kod nas desilo tek u Drugom svjetskom ratu. Dakle, mi nismo pozvane u Drugi svjetski rat ni u izgradnju Jugoslavije jer je neko shvatio da smo podjednako sposobne, nego zato što smo bile neophodne. I čim smo prestale biti neophodne,

primjećuje se tendencija ka retradicionalizaciji i povećanju nataliteta, vraćanja žena u njihove 'prirodne funkcije' majke, domaćice, žene, njegovateljice i slično", kaže Adela. Promjena se jasno vidi u promjeni politike 50-tih – ponovo se potenciraju brak, majčinstvo i porodica, te uloga žene kao majke. „Dakle, ne više žena udarnica, ne više žena koja nosi mitraljez. Mi više nismo neustrašive, ravnopravne, ne pjevamo dok nas streljaju, kao što su opisane žene u knjigama poput *Narodne herojke BiH*, u kojima partizanske heroine same sebi kopaju grobnu raku i pjevaju dok to rade. To je fikcija. Kroz te priče su žene prikazane kao nadnaravna bića, i druge se žene ne mogu identificirati sa ženama koje pjevaju dok ih streljaju.”

Adela je napravila dosta umjetničkih radova na temu učešća žena u NOB-u, AFŽ-u i izgradnji Jugoslavije nakon rata, neke od njih u suradnji s Andrejom. Prvo je predstavila rad *Eto nam žena*, rađenog s Andrejom. Rad je prvi put kreiran prošle godine za bijenale D-0 Ark Underground u Titovom bunkeru u Konjicu, a u pitanju je foto kolaž na zidu. „U samom bunkeru se nigdje ne primijeti prisustvo žene. Svi toaleti su muški. Jedino prisustvo žene je na toalet papiru iz 70-tih godina – na ambalaži je nacrtana žena i objašnjava se šta sve žena može obrisati tim toalet papirom – i u vidu velikog bračnog kreveta Tita i Jovanke.” Adela je ovaj rad nedavno rekreirala u Skopju u sklopu feminističkog festivala *Prvo, pa žensko*. Ovaj rad govori o tome kako je izgledao put od osnažujuće emancipacije, opismenjavanja, dobrovoljnog rada i izgradnje Jugoslavije, natrag do retradicionalizacije, koju odražava čak i Titov govor 1950. godine na 2. Kongresu AFŽ-a, kada on poručuje da se žene trebaju baviti određenim aktivnostima ukoliko im to dozvoljavaju njihove fizičke i druge sposobnosti. „U govoru kojeg je Tito održao 1942. na osnivanju AFŽ-a on govori 'vi možete sve', a u govoru iz 1950. je primjetan veliki kontrast. Odjednom se dovode u pitanje naše fizičke i druge sposobnosti, a dok su djevojčice s 15 godina nosile mitraljeze, te se sposobnosti nisu dovodile u pitanje”, dodaje Adela.

Drugi zajednički rad Adele i Andreje kreiran je u sklopu festivala Kaleidoskop u Tuzli, također prošle godine, a nosi naziv *Željne smo truda i rada*. Opet je u pitanju foto kolaž sa arhivskim materijalima, s tim da su u ovom slučaju koristile samo materijale vezane za rad AFŽ-a u Tuzli i okolini Tuzle. Rad daje informacije o količini obavljenog rada, o vrstama poslova, a sve je preračunato u sate i u dinare, što pokazuje doprinos žena u izgradnji nove, socijalističke države, i to dobrovoljnim radom. „Sav ženski doprinos je ideološki predstavljen

i sažet u krilatici koja je nazvana ‘heroizam rada’, kako bi se žene motivirale da i dalje rade i grade zemlju kojom kasnije svakako neće upravljati ni na jedan način, nego će upravljati samo mikroekonomijom svojih malih kuhinja”, kaže Adela.

Korak do političkog osvještavanja

Zadnji rad koji je Adela predstavila je *Nepoznata partizanka*. U pitanju je replika nadgrobnog spomenika nepoznate partizanke. Ovakvi spomenici postoje širom partizanskih groblja Jugoslavije i podizani su kada se nije znalo ime i prezime osobe koja je poginula u Narodnooslobodilačkoj borbi. „Ja bih rekla da se to češće dešavalo sa ženama. Možemo se referirati na Lydiju Sklevicky, koja kaže da se u određenom periodu u historiji više znalo imena konja nego imena žena, tako da možemo pretpostaviti da postoji više nepoznatih partizanki, nego nepoznatih partizana.”

Andreja Dugandžić ističe da je značaj arhiva u tome što daje nova saznanja o tome kako se pokret razvijao i šta je značio. „Ono što se AFŽ-u treba priznati je ogroman rad na svim poljima koja se vežu za emancipaciju. No, vrlo je jasno da je Komunistička partija imala potpunu kontrolu nad ovim pokretom, pa je samim tim kroz njega mogla komunicirati i svoje patrijarhalne vrijednosti.” Ukidanje AFŽ-a se u formalnom smislu desilo tiho, postepenim slanjem žena natrag u privatnu sferu. Ono je počelo već 1950. godine i trebalo je tri godine da se proces okonča, jer je organizacija bila jaka i mnogo je značila ženama. „Godine 1953. kada je AFŽ formalno ukinut, argument za gašenje bila je jednoobraznost organizacije – obzirom da je Komunistička partija pokrivala interese žena, potreba za posebnom organizacijom žena nije bila opravdana. U stvarnosti se ukidanje dešavalo jako sporo, pa recimo Neda Božinović govori kako je u jednom selu u BiH gdje je radila istraživanje naišla na grupu žena koje su bile strašno ljute zbog ukidanja *afiže*, kako su zvale AFŽ. Govorile su ‘Naši muževi sjede po kafanama, kockaju, piju... To je bilo jedino mjesto gdje smo mi mogle ići, a sad nemamo ni to, nego se samo moramo baviti kućom i djecom.’ Ženama je zaista značila ta organizacija. U trenutku kada je to političko osvještavanje trebalo da se desi, tada je AFŽ i ukinut.”

Andreja se na kraju predavanja zapitala da li ćemo crpiti snagu iz prošlosti i da li i sami/e trebamo na taj period gledati s dozom kritike, kako bismo mogli/e kreirati politike koje bi danas bile prihvatljive. „Trebamo razgovarati o tome šta nas danas pokreće. Onda nas je pokrenula Komunistička partija, i mi to sada možemo kritizirati, a ko nas danas pokreće? Donatori. Ženska mreža nastaje kao *ad hoc* rezultat. Bivamo stavljene u položaj da smo neprijateljice i konkurentice, da se moramo boriti oko fondova, da smo potpuno izgubljene u tome šta radimo, da ne postoji nikakva transparentnost. Ako sada raspoložemo mnogo boljim mogućnostima, da li nas to zapravo i pasivizira? Mi i pored svih kanala komunikacije ne možemo iskomunicirati stvarne potrebe, a žene AFŽ-a su uspjevale sve to raditi preko običnih salveta.”

Piše: Masha Durkalić

March 22, 2016